

Lehet, a király tudta, hogy a barát valamikor az ő anyja vajdahunyadi udvarában szolgált. Talán ismerte is vagy emlékezett reá. Lehet, csak a környékbeli urak figyelmeztették a királyt erre a tisztafejű, hallgató, erőskezű emberre, aki már két Pálos-kolostor gazdaságát hozta rendbe.

Így kerültek egymással szemtől-szembe Zápolya János — akit az események vak egymásutánja sodort és emelt a legfőbb méltóságba, de aki ott saját erejéből megkapaszkodni sem tudott — és a barát, aki ettől a találkozástól kezdve közel huszonöt éven át mindjobban a maga esze és ereje szerint s a maga felelősségére fogja formálni a magyar-ság sorsát.

Azt mondják, a király családi kincseit akarta reábizni. A kincsek őrzését a barát nem vállalta. Ennél sokkal többet, sokkal nehezebbet vett magára. János mellé szegődött, amivel az ország ezer baja és gondja, kibogozhatatlan nehézségek rettenetes terhe, mind az ő vállaira szakadt.

Eddig a kolostor csendjében élt. Most majd viharban kell járnia szakadékok között. S egy negyedszázadon át az ő fehér kámzsája lesz az egyetlen világos folt, amely a magyarságnak utat mutat a csillagtalan éjszakában.

VERSENYFUTÁS A SZULTÁN KEGYÉÉRT

I.

Mondottuk, hogy az a diplomácia, amit János egyelőre lengyelországi menedékéből, Tarnoból irányított, már határozott célokat szolgált.

De az elhatározás, amely ezeket a célokat kitűzte, nyilván még a magyarországi visszavonulás és menekülés sok megalázása között, keserves töprengések eredményeként született. A kudarc, az elkeseredés a volt „hívek“ hitvány árulása fölött s a megalázás: kétségbeesett tanácsadók.

De János királynak voltak más tanácsadói is, akik már korábban azt javasolták: kísérelje meg a kibékülést a törökkel.

Akik nem a maguk erejéből és akaratából kerülnek magas méltóságba, rendesen kínos gonddal iparkodnak úgy viselkedni, ahogyan elődeik tették. Az ilyenek az új méltóság súlya alatt úgy érzik, rájuk még sokkal kötelezőbb változatlanul a régi nyomokon járni, mint bárki másra.

János — akiről nem lehet azt mondani, hogy élete más fordulataiban a meggyőződés szilárdságának s a jellem hajlíthatatlanságának valaha is különös jelét adta volna — eleinte nyilván ezért hárította el magától olyan határozottan a török-barátkozás gondolatát.

Tudta, hogy a magyar királyok ide s tova százötven éve állandóan kemény küzdelemben álltak a déli ellenség-

gel s ezzel nemcsak a maguk országát, de az egész kereszténységet védtek. Úgy érezte: lehetetlen ettől a kötelező tradíciótól elszakadnia. Ha mégis megtenné, ezzel méltatlanná válnék a koronára, amelyet visel.

Láttuk, hogy minden egyes követének az volt a kötelessége: hangsúlyozzák a külföldi hatalmasságok előtt, uruknak mennyire a lelkén fekszik a további küzdelem a török ellen. Nincsen semmi okunk arra a feltevésre, hogy János ezt ne gondolta volna őszintén.

Pedig éppen a külföldről egyesek már kezdetben iparkodtak az új magyar királlyal megértetni, hogy okosabb lenne, ha megpróbálná a törökkel megbékélni. A császár velencei követe már 1526 vége felé jelentette, hogy a signoria egyenesen azt tanácsolta Jánosnak, egyezzen meg a törökkel.¹

A megegyezés előkészítésén más irányban is dolgozott a velencei kormány. Velencében nyilván éppen olyan világosan látták: mi lesz a következménye annak, ha Ferdinánd János ellen támad, mint ahogyan nem volt ebben kétsége sem a császárnak, sem az angol király prágai követének. A signoria tehát szerette volna megkönnyíteni ezt a megegyezést, amitől a Habsburg-fivérek gyengítését remélte.

Amikor aztán a mindenről gyorsan értesülő velencei tanács megtudta, hogy Ferdinánd Jánost megelőzve Konstantinápolyban menlevelet kért és kapott követe részére, a signoria azonnal heves akcióba kezdett, hogy ha még lehet, Ferdinánd útját elvágja és a portát minél kedvezőbben hangolja Jánossal szemben. Májusban és júniusban egész sereg utasítás ment a köztársaság portai követének: értesse meg a nagyvezérrel, hogy a császár hatalma veszedelmesen meg fog növekedni, ha fivére a cseh és magyar koronát is megszerzi. A Habsburgok magyarországi térfoglalását tehát a szultánnak a maga érdekében is meg kellene akadályoznia és segítenie kellene Jánost az ország megtartásában.

A magyarországi fejleményekről a velenceiek állandóan tájékoztatták a portát s nem szüntek meg sürgetni, akadályozza meg azt, hogy a két ellenkirály Magyarország fölött esetleg békésen megosztozkodják. Az olműtzi tárgyalások idején ez volt a signoria legfőbb aggodalma.

Acsády Ignác szerint, aki ezekről az intrikákról részletes tájékoztatást ad,² a szultán János kérése és tudta nélkül, már akkor tényleg el is határozta, hogy sereget küld, — talán nem is annyira János megsegítésére, mint inkább azért — hogy a magyarországi helyzet megváltoztatását megakadályozza. Ezt állandóan szorgalmazta is a velencei követ, de egyelőre eredmény nélkül, mert a török haderő akkor éppen keleten volt elfoglalva.

Amikor aztán — Ferdinánd hadjáratának megindulása után — János pénzkölcösönt kért a köztársaságtól, a magyar követnek (Bonzagno János váradi prépostnak) megmondták, hogy pénzzel ugyan nem segíthetnek, de nyitva áll az út Konstantinápolyba, ahol a magyar király bizonyosan jóindulatra talál.

Bár erre nincsen adat, kétségtelen, hogy Jánosnak, amikor helyzete kritikussá vált, ugyanezt tanácsolták Párizsból. Tudjuk,³ hogy Rincon Antal, a francia király követe Krakóból azért utazott Kassára, hogy a Salm seregei elől hátráló királyt felkeresse, akivel még a tokaji ütközet előtt találkozott is.

János megmaradt hívei között is bizonyosan sokan lehettek, akik iparkodtak a királyt rávenni arra, kísérelje meg a kiegyezést a törökkel. Ennek a gondolatnak akkor már több híve volt Magyarországon. Hiszen Broderics István szerémi püspök már a mohácsi csatavesztés előtt nyilván hirdette, hogy még a rendes adófizetés sem lenne túlságosan súlyos megterhelés, ha az ország ennek ellenében békét kaphatna a töröktől.⁴ Azzal tisztában volt, hogy a béke egyedül a szultán elhatározásán fordul meg s mint-

hogy Magyarországnak mindennél jobban szüksége van a békére, a szultán kívánságait teljesíteni kellene.

Nyilván ugyanilyen vagy hasonló okoskodás alapján sürgette a kiegyezést a törökkel Frangepán Ferenc, a szent-életű ferencrendi szerzetes is, aki Mohács után jött meg Budára s aki teljesen át volt hatva attól, hogy az országon csak ez a politika segíthet.⁵

Amennyire Brodericsék eleinte csak kevesedmagukkal állhattak e felfogás mellett, az események alakulása később annál jobban megnövelte azoknak a számát, akik ugyanezt a nézetet vallották. Különösen, amikor az ország Ferdinánd és a török között két tűz közé került s választani kellett: vagy az ausztriai főherceg vagy a török. A kérdés a józabbak szemében azon fordult meg, van-e Ferdinándnak akkora ereje, amivel az országot a török ellenében megvédeni képes?

A császár világraszóló hatalmának kétségtelenül Magyarországon is megvolt a híre. Hogy ez a hatalom katonai erőben valójában mit képes mozgósítani s hogy az itáliai háború tényleg hogyan alakul, arról vajmi kevesen tudtak csak félig-meddig is megbízható tájékozást szerezni. A valóság képe tehát nem ronthatta a császár hatalmának nimbuszát.

Azzal azonban a magyar rendek közül mégis elegenden tisztában voltak, hogy a császár és fivére eddig nem erőltették meg magukat a török elleni segítségben. Az sem maradt titok Magyarországon, milyen pénzbeli nehézségekkel küszködik Ferdinánd, ha odaát a határon túl hadsereg lábraállítására van szükség. A Habsburgoktól várható támogatás erejét így sokan legalább is kétségekkel nézték, s állapítsuk meg: joggal.

Aztán még maradtak elvhű emberek is, akik kitartottak a nemzeti királyság gondolata mellett s ha választani

kellett, már csak ezért is szívesebben egyezkedtek volna a törökkel.

A törökbarát politika híveinek álláspontja akkor erősödhetett meg különösen, amikor János udvarában megtudták, hogy Ferdinánd nemcsak a rác rablóvezérrel egyezkedik, de még a törökhöz is kapcsolatot keres. Elképzelhető, milyen hatása lehetett annak a nándorfehérvári béghez intézett és Ferdinánd sajátkezű aláírását viselő levélnek, amely a János-pártiak kezébe került.

Semmi okunk sincsen feltenni, hogy a velencei tanács követe útján ne tájékoztatta volna Jánost Ferdinánd Nicholovics nevű ágensének konstantinápolyi útjáról s ennek kedvező eredményéről.

János álláspontja tehát már a tokaji vereség előtt meg-ingott. Hiszen ha a császár fivére, a cseh király, az örökös tartományok ura nem áll szóbaállani a kereszténység ellenségével, miért szégyelje ezt szorongatottságában a magyar király?

Hányszor fordulhatott meg ez János fejében, amikor Tokajból Váradra, Váradról Kolozsvárra, Kolozsvárról Tasnádra menekült, amikor eljutott hozzá az október 6-i budai országgyűlésen hozott határozat híre s amikor annyi csalódás és megalázás között látnia kellett, hogy sehonnan sem jön segítség.

Ferdinánd mindenesetre nagyon megkönnyítette Jánosnak, hogy ő is „elvesse magától a szemérmét”.⁶

Szekfű Gyula belevilágít ennek a lelki konfliktusnak a legmélyébe, amikor ezt írja:

„Akinek homlokát egyszer megérintette Szent István koronája, az lehetett még oly törekeny akaratú, bábember is, királyi méltóságáról többé le nem mondhatott... érte mindent mernie kellett.”⁷

Az elhatározás bizonyosan nem lehetett könnyű, éppen mert János valóban törekeny akaratú bábember volt. Az

ilyenekben nem szakadnak fel ösztönös elhatározások, hogy akarattá keményedve cselekvéssé váljanak; kicsinyes tépelődés, bátortalan töprengés kínján át végül is beleegyeznek abba, hogy mások határozzanak és cselekedjenek helyettük.

A királynak azt az aggodalmát, hogy a vallás parancsa ellen vét, ha a keresztény hit ellenségeivel szövetezik, az egyház felszentelt püspökei és papjai: Broderics István, Frangepán Ferenc, Statileo János, nem utolsó sorban Fráter György és az a két cseri barát, Tamás és Gellért, akiknek nevét Szerémi György tartotta fenn — a bibliából vett idézetekkel oszlatták el benne.⁸

Azt is elmondhatták volna neki — ha ugyan tudták —, hogy Krisztusnak volt már olyan földi helytartója: VI. Sándor pápa, aki VIII. Károly francia király ellen II. Bajazid szultánnal szövetezett.

A végső igent mégis valószínűleg Laski Jeromos mondatta ki a királlyal, ez a zseniális kalandor, aki 1527 októberében Kolozsvárt nála járt. Ő kapta, helyesebben: ő sajátította ki magának azt a megbízást, hogy Velencén át Konstantinápolyba utazzék s — ha lehet — szerződést kössön a portával.

Hogy e lépés hatását enyhítsék, ugyanakkor az is elhatározásba ment, hogy Laski Jeromos testvére, János gneseni prépost, János követeként V. Károly császárhoz menjen.⁹

Laski Jeromos csak novemberben indult. Vajjon János még megvárta volna Ferdinánd megkoronázását s csak ezután engedte volna útjára követét? Nem valószínű. Igaz ugyan, hogy János számára ezzel a koronázással telt be csordultig a csalódások keserű pohara, de az október 6-i országgyűlés határozata után a koronázás elmaradását már nem remélhette.

Még mielőtt János a konstantinápolyi követküldésre végleg rá hagyta volna magát beszélni, az a gondolat is

megfordult a fejében, hogy a francia királytól kérjen segítséget, ami kétségkívül sokkal inkább ínyére lett volna, mint a szultán pártfogása.

Láttuk, hogy azok között az államok között, amelyekkel János mindjárt trónralépése után összeköttetést keresett, egyedül Franciaország mutatott bizonyos hajlandóságot szorosabb kapcsolatok kiépítésére. Ezt bizonyította a Párizsban járt két magyar követ, Jozefics és Laski Jeromos útjának eredménye s a francia király megbízottjának: Rincon Antalnak kiküldetése Budára, állandó követi minőségben, ami akkor különösebb megbecsülést jelentett.

Ez a Rincon tanácsolhatta még a tokaji vereség előtt a királynak: küldje egy emberét Párizsba a francia udvar tájékoztatására. Így jött létre Tranquillo Partenio Andreis — latinizált nevén: Tranquillus Andronicus — párizsi útja, aki mint Rinconnak János király által rendelkezésre bocsátott titkárja végezte megbízatását. Mint a következmények mutatják, Tranquillónak az lehetett a feladata, hogy bizalmasan, quasi félhivatalosan (ezért ment mint Rincon titkárja és nem mint magyar követ) tisztázza, hogyan lehetne a magyar és a francia király viszonyát szorosabbra fogni, tekintettel arra a súlyos helyzetre, amelybe János került.

Tranquillo indult el hamarabb (1527. szeptember 23-án), de Laski mégis előbb hozta meg konstantinápolyi tárgyalásainak eredményét: a török barátság következményeiben végzetesen keserű gyümölcsét.

A velenceiek Konstantinápolyban is segítettek Laskinak. Elsősorban Gritti Alajos, a doge Konstantinápolyban élő törvénytelen fia járt a kezére, aki így került kapcsolatba a magyar ügygel. Az ő segítségével nyílt meg a követ előtt a nagyvezér ajtaja.

Hosszadalmas tárgyalások után, amelyek érdekes fordulatairól részletesen tájékoztat Szalay László kitűnő tanulmánya,¹⁰ 1528. január 27-én a szultán elé bocsátották Las-

kit, aki itt eljátszotta Magyarország felajánlásának méltatlan és szomorú komédiáját, amit a magyar történetírás olyan rossz néven vesz, nem Laskinak, — hanem János királynak.

A szultán személyesen válaszolt neki.

„Hálás szívvel fogadom“ — mondta — „királyod jószándékát. Országá eddiglen az enyém volt, nem az övé, mint amelyet a háború jogán és szablyával szereztem. Értésemre esvén azonban irántam való hajlandósága: nemcsak reászállítom amaz országot, hanem olyan mértékben fogom őt ausztriai Ferdinánd ellen segíteni, hogy mindkét oldalán biztosan nyugodhassék urad ezentúl. Az ő követségét és bennem vetett bizodalmát kedvesen veszem és valamennyi szükségét enyéimül tekintem.“

Az előzetes tárgyalások Laski, a nagyvezér és két, a portánál különösen befolyásos basa között, lényegében a körül forogtak: kell-e Jánosnak rendszeres adót fizetni azért, hogy a szultán magyar királynak elismeri s az ország birtokában megtartja és támogatja.

Ebben a kérdésben Laski derekasan küzdött s végül is a magyar álláspont érvényesült: az ország királyát a fényes portával szemben nem terheli adófizetés kötelezettsége. A magyar király tehát a maga jogán uralkodik, ezt a jogot nem kell külön megvásárolnia; amit a török diplomácia frazeológiája azzal leplezett el, hogy a szultán „visszaajándékozta“ az országot Jánosnak, lévén — török felfogás szerint — a szultáné mindaz, ahol „feje hacsak egy ízben is nyugodott, hova paripájának nyaka benyomult“.

Laski másik törekvése — valószínűleg a kapott utasításnak megfelelően — az volt, hogy ne a szultán maga jöjjön János megsegítésére, csak a nikápolyi szandzsákot mozgósítsa, adjon hús ágyút kölcsön s parancsolja meg a moldvai és a havasalföldi vajdáknak, hogy legyenek János segítségére, ha erre szükség volna.

Laski érthető okokból nem akarta mindjárt a török lavinát Magyarországra zúdítani. Akkor, amikor Kolozsvárról elindult, János helyzete még nem volt annyira kétségbeejtő; a mérsékeltbb segítség mindenképen előnyösebb lett volna. De a sziklát könnyebb megmozgatni, mint mozgását kormányozni: zuhan a maga súlya és annak a lejtőnek törvénye szerint, amelyre került.

A nagyvezér szerint a szultán már égett a tüztől s „helyét se találta“, hogy személyesen szálljon hadba. Laski számára nem maradt más, minthogy ezt a nagy buzgóságot tudomásul vegye.

1528. február 29-én adták ki Laskinak a szerződésről szóló oklevelet, amelyben az ország visszaajándékozásának formulája már egyáltalában nem is szerepelt. Az okiratban a szultán szörnyű esküvésekkel fogadja, hogy „fenséges Jánost, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Morvaországok, stb. királyát... mint hites testvérét... semmi, még legsúlyosabb szükségében sem fogja elhagyni; habár valamennyi birodalmi és országai s összes hatalma menne is veszendőbe és megsemmisülne... mégis tartozzék és köteleztessék Jánost felkeresni... és mondani: íme, itt vagyok, kész mindenre, amit kívánsz“. Ezután ugyancsak szörnyű átkozódások következnek, hogy mi minden érje a szultánt, ha kötelezettségének nem tenne eleget.

Laski második kihallgatásán a szultán mindössze azt kívánta ellenszolgáltatásként a magyar királytól, hogy tudósítsa a portát „valamennyi keresztény ügyekről, a nagyokról és kicsinyekről egyaránt“, ez lesz a mód, meggyökereztetni kettőjük barátságát — mondta. A tájékoztatásra pedig azért tartott számat, mert „a keresztény fejedelmek sokszor küldtek dörgő fellegetek az ő elődei s Istennek népe, a mohamedánusok ellen s bár villámot sohasem küldhettek fejükre... mégis tanácsos volna minden (kínálkozó) alkalommal azok erejét fogyasztani, akik kárunkra töre-

kedtek.“ Laski persze János nevében készségesen vállalta és esküvel fogadta, hogy a szultán minden hírről, még a legtitkosabbakról is tájékoztatást fog kapni és hogy a magyar király, a szultán barátjainak barátja, ellenségeinek ellensége lesz.

Laski, aki mint a magyar király követe is jó lengyel volt, Lengyelországot kikapcsolta ebből a kölcsönös magyar-török véd- és dacsövetségből s kieszközölte azt is, hogy a szultán két évre hosszabbítsa meg a fegyverszünetet a lengyel királlyal.

A szövetség — amelynek alapján a magyar királyra háruló kötelezettségekről a szultán okiratában szintén nincsen szó — papírforma szerint nagyon előnyösnek látszott, de a jövő mutatta meg, hogy valójában mit ért és mit jelentett: a segítség címén jogot adott a szultánnak arra, hogy magát Magyarország ügyeibe bármikor beleártsa. Igaz, hogy a szultánnak nem volt semmi szüksége arra, hogy ha hadat akart menni Magyarországra vagy máshová, erre bárki is külön feljogosítsa. Akkor éppen úgy — mint azelőtt és azután is — ez mindig, nem a jog, hanem tisztán a hatalom kérdése volt. A jogcím hiánya még senkit sem tartott vissza attól, hogy fegyverét használja, ha megvolt rá a kedve és ereje. Ahogyan akármilyen jogászai szabatossággal biztosított jogcímek sem indítottak még senkit háborúra, ha hiányoztak a szükséges hatalmi tényezők és nem volt kilátás a sikerre.

Laski szerződése ilyen módon lényegében nem változtatott a helyzeten. S ha János végül is elszánta magát a porta támogatásának kieszközlésére, okosabb lett volna, ha előbb teszi. Mert akkor a szultán barátsága talán fékezte volna Ferdinánd vállalkozó kedvét s nem lett volna ok arra a szörnyű polgárháborúra, amelyben, mint Ferdinánd könnyelműen megindított hadjáratának következményében, egymással egyébként ellentétes felfogású magyar történet-

írók egyformán a magyarság legsúlyosabb, legnehezebben kiheverhető megpróbáltatását látják.

A politikai elhatározások mindig csak viszonylagos értékét a helyesen megválasztott időpont adja. Ugyanaz az elhatározás, ha más-más időpontban hajtjuk végre — nem ugyanaz. Értéke, jelentősége elvész, ha a körülmények kényszerítik ki; amikor is, a szó igazi értelmében, már nem is beszélhetünk elhatározásról, hanem csak alkalmazkodásról, meghajlásról a tények ereje előtt.

Laski Konstantinápolyból Havasalföldön át tért vissza Magyarországra. A nagyzóló lengyel — aki a török segítség kieszközlésében a maga sikerét, a meginduló háborúban a maga háborúját látta — nem bírta megállni, hogy még útközben Tergovisteből, 1528. április 10-én a saját nevében ne üzenjen háborút Ferdinándnak.

A történelemben nicsenek véletlenek; különböző események időpontjának meglepő találkozása csak jellemző módon mutat rá olyan belső összefüggésekre, amelyekben bizonyos elhatározások és cselekedetek párhuzamosságának vagy egyidejűségének oka rejlik. Ezért nincsen abban semmi csodálatos, hogy ugyanakkor, amikor Laski a szultán erejére támaszkodva Ferdinándnak „hadat üzen“, Ferdinánd Konstantinápolyba küldött követei átlélik a török határt.

János mindössze néhány hónappal előzte meg ellenfelét, miután Ferdinánd az első portai követküldésben és a határszéli basák megkörményezésében legalább háromnegyedével előtte járt az akkor még tétovázó Jánosnak.

Laski Jeromos valószínűleg április végén Lengyelországban tehetett jelentést urának a portai tárgyalások eredményéről s azzal a válasszal, hogy János a megkötött szövetséget magára nézve mindenben kötelezőnek ismeri, azonnal visszafordult Konstantinápolyba, ahova júniusban meg is érkezett.

János király pedig 1528. április 8-án hosszú levelet írt Zamoszkból a németbirodalmi rendeknek, amelyben megmondta, hogy „senki se csodálkozzék, ha az igazságos ok nélkül szenvedő ott keres segítséget, ahol talál. És ha ő most olyan eszközhöz fog nyúlni, amely a keresztény világot veszedelembé ejtheti, annak Ferdinánd léssen az oka.”¹¹

3.

Közben Itáliában ismét fordult a hadihelyzet.

Lautrec 1528 januárjában bevonult a nápolyi királyság területére és áprilisban ostrom alá vette a fővárost. A velenceiek újból elfoglalták az apuliai kikötőket és Filipino Doria április 28-án Amalfinál megsemmisítette a Nápoly felmentésére küldött spanyol flottát.

Érthető, hogy Károly ebben a helyzetben nem is gondolhatott arra, hogy bármilyen segítséget küldjön fivérének. Ellenkezőleg ő várt, kért, sürgetett katonát és pénzt.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a császár levelei két-három hónapig voltak úton, Ferdinándnak az 1527. év vége felé — tehát magyarországi sikerei idején — már tisztában kellett lennie azzal, hogy Károly nem békülhet Ferencsel, hogy a császár számára az olaszországi helyzet sokkal fontosabb „a vajda üzelmeinél” s hogy általános békére nincsen semmi kilátás.

Ferdinánd tehát megtette most, amit már jóval korábban megtett volna, ha optimizmusa és reménye nem juttatják könnyű és múltó sikerekhez Magyarországon: elküldte követeit Konstantinápolyba.

A pillanat 1528 elején azért is előnyösnek látszott, mert a hírek szerint a szultánnak Perziával támadtak nehézségei s Anatóliában lázadás tört ki ellene.

Igy hát Bécsben előkeresték a még 1527 áprilisában Konstantinápolyból kapott török menlevelet, elővették a

még akkor tervezett követség részére ugyanazon év nyarán készült utasítást s ezzel útnak indították zalatnoki Hoberdanáczt Jánost és Weichselberger Zsigmondot.¹²

Azt kellett volna kieszközölniök, hogy a szultán ismerje el Ferdinándot magyar királynak, kössön vele három évre fegyverszünetet és pénzbeli kárpótlás ellenében adja vissza az elfoglalt délvidéki magyar városokat.

Alig hagyta el János követe a portát, íme máris megjelentek az ellenkirály követei, mutatva, hogy a politikai gondolkodás itt is, ott is egyforma utakon járt s hogy a török barátság szorgalmazásában egyik király sem vethetett a másik szemére semmit.

Jellemző a török gondolkodásra, hogy miután Jánossal formális szövetségi szerződést kötöttek, néhány hét múlva a legkisebb aggály nélkül szóbaálltak — mégpedig határozott megbecsülést jelentő formák között — annak az uralkodónak a követeivel, aki ellen megígérték Jánosnak minden támogatást.

Szulejmán birodalma akkor járta a nagyhatalmi állás első, soha ki nem tanult iskoláját. Egyformán fontosnak tartott minden a portán kopogtató követet, ami azt jelenti, hogy egyformán nem vette őket semmibe. Az olyan államok szemében, amelyek hatalma a kard élén fordul meg, nem sokat jelent a diplomatazálás, ami a békések és gyengék mestersége.

Hoberdanáczékkal éppen úgy tárgyaltak a portán, mint előbb Laskival: kicsit gúnyosan, fölényesen, leereszkedően, minden jelével annak, hogy ez a tárgyalás nem egészen komoly dolog, csak időtöltésnek jó.

Mulatságos, hogy mialatt ezek a tárgyalások folytak, Laski Jeromos, János követe már ismét Konstantinápolyban tartózkodott.

Hoberdanáczék nem minden önérzet nélkül felajánlották uruk barátságát a szultánnak, aminek ellenében Ferdi-

nánd a szultán és a császár közötti barátságot és jóviszonyt is megteremtené. Szerintük ehhez szükséges volna, hogy a szultán visszabocsássa a Magyarországtól elfoglalt erősségeket: Nándorfehérvárt, Szabácsot, Szalánkemént, Péterváradot s még vagy huszonötöt; Ferdinánd viszont hajlandó lenne az erősségek megszerzésével felmerült költségeket megtéríteni, azaz kész volna pénzbeli kárpótlást fizetni.

A török álláspont ezzel szemben az volt: vonuljon ki Ferdinánd Budáról és Magyarországból és akkor „Németországra nézve alkudozásba bocsátkozhatnánk vele“.

Látnivaló, hogy a két álláspont között nehéz lett volna a megegyezésre alapot találni.

A tárgyalások leírását olvasva,¹³ az embernek az a benyomása, hogy a nagyvezér időnként valósággal ugratta Ferdinánd követeit s a harcban vitéz, de diplomatának még járatlan Hoberdanác mindjobban belehevült a maga álláspontjának önérzetes védelmébe — amivel végleg elrontotta a dolgát.

A szultán és a nagyvezér végül is megúnta a hiábavaló szófecsérlést s június 28-án olyan választ adott, amely egyértelmű volt a hadüzenettel.

„Uratok eddig még nem érezte barátságunkat és szomszédságunkat“ — mondta. — „Ezentúl érezni fogja. Személyesen jövök hozzá egész erőmmel és hatalmammal, hogy személyesen adjam neki vissza az általa kívánt várakat. Intsétek őt: készítsen elő mindent, hadd fogadhatson minket, amint illik.“

A követeket azonban nem bocsátották el. Még öt hónapon át szoros őrizet alatt tartották őket. Csak 1528. november 24-én indulhattak végre haza s ekkor kapták meg a szultánnak Ferdinándhoz szóló írásos válaszát, amely 1529. február 19-én került Ferdinánd kezébe, de még sokáig olvasatlan maradt, mert a bécsi udvarnál senki sem tudta lefordítani.

Ferdinánd első kísérlete, amellyel a szultán barátságát meg akarta szerezni, tehát meghiúsult. De most már mind a két fél ott volt a porondon —: két versenytárs, nemcsak a harctereken, de a szultán előszobájában is.

4.

Tranquillus Andronicus 1528 tavaszán érkezhetett vissza párizsi küldetéséből — most már Lengyelországba, ahová János a szinai csatavesztés után április elején átmenekült. A trauai születésű jogtudós tapogatózásának eredménye kedvező kilátásokat nyithatott, mert május 16-án János most már Statileo erdélyi püspök személyében rendes követet küldött Párizsba. A püspök szabályszerű meghatalmazást vitt magával arra, hogy ura nevében és helyette a francia királlyal „szilárd barátságot, testvériséget, egyetértést“, azaz szövetséget kössön.¹⁴

Statileót Rincon is elkísérte s 1528 októberében érkeztek Párizsba.

A tárgyalásokkal a francia király október 23-án bízta meg kancellárját, a sensi bíbornokot s íme öt nap mulva a két teljhatalmú megbízott már alá is írta azt a megegyezést, amelyet a „fontainebleau-i egyezmény“ neve alatt ismer a történelem. Nyilván a már mindenben előkészített megállapodás formábaöntéséről volt csupán szó.¹⁵

Ezt a szerződést bezzeg nem zengőszavú török írástudók szerkesztették! Ferenc és kancellárja tudta, hogy mit akar.

Általánosságban tartott bevezetés után az egyezmény nyílegyenesen tér rá arra, ami Ferenc előtt célként lebegett.

„Magyarország királya... a lehető legnagyobb erővel és igyekezettel fog Ferdinánddal, Csehország királyával ellenségeskedni, vele hadat viselni, nem kímélvén költséget, sőt saját személyét sem, mindaddig, amíg a legkeresztényebb

király visszakapja fenséges fiait, kik jelenleg Károly császári jelölt túsza... és Magyarország királya semmiféle békességre, frigyre és egyezkedésre nem lép sem nyíltan, sem titokban, sem önmaga, sem közbenjáró útján, a legkeresztényebb király világos hozzájárulása és akarata nélkül... ha a Mindenható megadja Magyarország királyának, hogy országát akadály nélkül birtokolhassa, akkor Ferdinánd legyőzése után is tehetségéhez képest segíteni fogja a legkeresztényebb királyt Olaszországban könnyű lovassággal és gyalogsággal... Végre... fiául és országaiban utódául fogadja... Henrik orleansi herceget arra az esetre, ha ő, Magyarország királya fiúörökös nélkül találna kímúlni.“

A francia király ezzel szemben csak azt ígérte és fogadta, hogy „*tehetsége szerint*“ megsegíti Magyarország királyát országának visszaszerzésében pénzzel és egyéb szükséges dolgokkal, hogy képes legyen a háború súlyát elviselni, addig is adni fog húszezer arany tallért. Ha a francia király „*egyességre* találna lépni a császárral, minden lehető úton-módon arra fog törekedni, hogy Magyarország királyát is belefoglalják ebbe az egyességbe, mégpedig úgy, hogy *ha lehetséges*, szabadon maradhasson országában és Ferdinánd és Károly részéről ne érje bántódás“.

Ez a megállapodás egész konstrukciójában ellentéte annak, amit Laski hozott magával. Abban a szultán minden korlátozás és fenntartás, valamint minden kikötött ellenszolgáltatás nélkül biztosítja minden időkre szóló teljes és maradéktalan segítségét a magyar királynak mindenki ellen, bárkiről legyen is szó és minden formában és módon, amire csak szükség lehet. Mintha a szultán volna a magyar király vazallusa, akinek feltétlen engedelmességgel tartozik!

A fontainebleau-i egyezményben éppen fordított a helyzet. Mintha nem is János kért volna segítséget, hanem Ferenc, túszul adott fiainak visszaszerzésére s arra, hogy a

magyar király támogassa őt a két Habsburg-fivér elleni harcban. Erre nézve a magyar királyt terhelő minden kötelezettség szabatosan van meghatározva. Addig tartozik harcolni Ferdinánddal, amíg a francia hercegek ki nem szabadulnak. Semmiféle egyességet tehát, sem fegyverszünetet, sem békét nem köthet a francia király kifejezett hozzájárulása — mondhatnánk — engedélye nélkül. Ha Ferdinándot sikerül legyőznie, tartozik a harcot folytatni Olaszországban a francia király oldalán, mégpedig lovassággal és gyalogsággal. Végül még egy trónörökös is rávarrtak János nyakára, ha neki nem lenne fiúörököse.

Érdemes figyelni arra, mindjárt milyen óvatos lesz a szerződés szövegezése, mielőtt a francia király kötelezettségéről van szó. Csak „*tehetsége szerint*“ tartozik Jánost segíteni, aminek a mértékét mindig csak maga az érdekelt fél állapíthatja meg. A segítség közelebbi meghatározásánál első helyen „*pénzről és más egyéb szükséges dolgokról*“ beszél, nehogy félreértés essék s a magyar király netalán katonai segítségre számítsen.

A magyar királynak önállóan nem szabad semmiféle megegyezést kötnie, de a francia király, ha tetszése szerint békét köt, legfeljebb csak azt ígéri, hogy iparkodni fog a békébe János ügyeit is belefoglalni, hogy „*ha lehetséges*“, szabadon maradhasson Magyarországon.

Az egyetlen pozitívum, ami ebből a szégyenteljes szerződésből maradt, az a húszezer tallér, amit a francia király odavetett a gyámoltalan magyar királynak.

Nem barátsági szerződés ez, hanem zsoldosszerzés a Habsburg-testvérek ellen, a francia érdekek olyan nyers és kíméletlen érvényesítésével, hogy szinte imponáló!

Magyarországnak még nemrég két ellensége volt, most egyszerre két szövetségese van. Az egyik minden támogatást biztosít és végül fel fogja falni. A másik utolsó csepp

véréig ki akarja használni, aztán nem törődik vele, él-e, hal-e?

A két szövetséges nem volt sokkal jobb, mint a két ellenség.

5.

János és az egész tarnovi magyar emigráció egy pillanatra sem adta fel a reményt, hogy hamarosan visszaszerezhetik mindazt, ami Tokajnál és Szinánál egy időre elveszett.

János a nagy diplomáciai akciók mellett kölcsönöket hajszolt. Nemcsak Velencénél, de a pápánál és az angol királynál is kopogtatott (Statileo Londonon át utazott Párizsba). A németbirodalmi rendeknél is próbálkozott, különösen a hesseni tartományi örgróftól iparkodott katonákat kapni.

Ferdinánd ismételt panaszai és a lengyel király formális tilalma ellenére emberei zsoldosokat toboroztak Lengyelországban. Ebben persze a Zápolyák családi vagyona sokat segített.

Közben a hazai szervezkedés ügye is előbbre haladt, mégpedig teljes összhangban az emigráció tevékenységével.

Ebben mutatta meg Fráter György először, hogy mire képes. Általában mindenben ő volt a szervezés lelke. A lengyelországi katonák toborzásában éppúgy résztvett, mint az állandó összeköttetés fenntartásában a tarnovi emigráció és a hazai vezetők között.

Gyalog maga járta meg az utat háromszor is Tarnov és a János-párt néhány kimagaslóbb emberének hazai szállása között. Rábeszél, buzdított, lelkesített, de — ami ennél sokkal fontosabb — összetartotta a szálakat s nem engedte, hogy összekuszálódjanak a gyámoltalan király kezében.¹⁰

Tőle, az egyszerű, ismeretlen baráttól senki sem féltette a maga személyes érvényesülését. Tevékenysége nem keltett féltékenységet. Senki sem gondolta, hogy ez az em-

ber egyszer éppen olyan keményen és elszántan fogja megépíteni a maga hatalmát, mint ahogyan most a király esett ügyét lábraállítani segített.

Nem is valószínű, hogy életének ebben a szakaszában személyes ambíció vagy hatalomvágy vezette volna. Ehhez neki magának is túlságosan új volt mindaz, amit a király ügyében végzett. Nehéz feladatok üllőjén kovácsolódik a lélek. S a megoldott feladatok nyomán ébred a hivatástudat.

Bizonyos, hogy György barátnak igen nagy része volt abban, hogy János ügye jobbra fordult s kialakult az a mag, amellyel újból kezdeni lehetett.

1528 nyarán még Ferdinánd fegyvereinek kedvezett a szerencse. De őszre megfordult a kocka.

Ferdinánd hívei közül is sokan belátták, hogy a távollévő király fizetetlen és fegyelmetlen zsoldosaival sehogy sem tud úrrá lenni a helyzeten. Most belőle ábrándultak ki éppen úgy, mint előbb a tehetetlen Jánosból.

Mikor aztán elterjedt a híre, hogy János megszerezte a szultán barátságát, ez a hír a törökbarát politika híveiben örömet, Ferdinánd embereinél annál nagyobb rémületet keltett. Mindkettő megint Jánosnak használt.

Most János lengyelországi serege vonult be akadálytalanul az országba s az északi és a keleti részeken megisméltődött az, ami az elmúlt évben az ország nyugati felében játszódott le. Az inga a túlsó oldalra lendült.

Döntő ütközetek ugyan nem estek, jelentékenyebb erők nem is álltak egymással szemben, de most János seregei maradtak mindenütt felül s a Lengyelországból jött hadak sikeres csatározások után hamarosan egyesülhettek a már előbb ugyancsak eredményesen működött hazai csapatokkal.

November legelején János is visszatért az országba s anélkül, hogy ebben bárki is megpróbálta volna akadályozni, seregével Makóra vonult. A közelben akkor már ott állt táborával Mehemed, a szendrői bég, akit a szultán

János oltalmára rendelt. S itt játszódt le a Tisza partján az a történelmi találkozó a magyar király és a török vezér között, amelyen a magyar urak nagy része nem akart résztvenni.

János azután Lippára tette át székhelyét. Seregei rövid idő alatt visszavették Ferdinánd híveinek kezéről a környék minden erősségét. Itt várta be a szultán érkezését, aki már 1528 őszén megüzente neki, hogy a következő tavaszon hadaival Magyarországra jön s találkozni kíván vele.

A szultán támadó szándékáról Ferdinánd is tudott. Nemcsak Weichselberger, Hoberdanác z követársának jelentéséből, aki 1529. február legelején érkezett vissza. A készülő török hadjárat híré t a konstantinápolyi lengyel követ jelentése alapján Krakóból is megerősítették. Jelent róla a császár velencei követe is.¹⁷

Ferdinándnak tehát nem lehetett kétsége, hogy a hír igaz. Rugalmasságára jellemző, hogy minden tétovázás és haladék nélkül, úgyszólván az utolsó órában mégis megpróbálta, hogy a veszedelmet diplomáciai eszközökkel elhárítsa.

Mindjárt februárban — tehát a legelső hír vétele után — arra gondolt, hogy Radul moldvai vajdát kéri fel közvetítőnek. Ebben még az sem feszélyezte, hogy nemrég még ő ígért segítséget a vajdának a török ellen. El is indította Mihalevics András t, akinek az volt a megbízatása: próbáljon a vajda útján békét szerezni a szultántól, akitől Ferdinánd most már nem kívánja a délvidéki várak visszabocsátását, sőt hajlandó neki akár évi százezer arany járadékot fizetni, ha meghagyja Magyarország birtokában.¹⁸

Ferdinánd tehát kész volt az adófizetésre, amit Laski, János nevében, semmiesetre sem akart vállalni s amit sikerült is uráról elhárítani.

A moldvai vajdát azonban közben meggyilkolták, úgy hogy más közvetítő után kellett nézni. Ferdinánd a lengyel királyra gondolt. Június közepén el is küldte hozzá Her-

berstein Zsigmondot azzal a kéréssel: vállalja a békeközvetítést ugyanazon az alapon, mint amelyen Radulnak kellett volna tárgyalnia. A dolog csakugyan sürgős volt, mert kémek jelentése szerint a szultán április végén útra készen állott.¹⁹

Hogy Bécsben milyen végzetesnek látták a veszedelmet és milyen reménytelennek a védekezést, arra jellemző, hogy Ferdinánd most már valósággal fejvesztetten, meg sem várva a lengyel király elhatározását, egyidejűleg még két úton próbált a portával közvetlen összeköttetésbe jutni.

Július 15-én levelet írt a szultánnak, amelyben meentegetőzik, hogy a Hoberdanác zcal küldött írásra még nem válaszolt. Felajánlja a „kölcsonös“ leszerelést s az újabb békétárgyalást, amelyre azonnal követet küld.²⁰ Ezt a levelet egy futárnak Huszref boszniai bég segítségével kellett volna a szultán elé juttatnia.

Július végén — amikor Szulejmán már a Drávánál állt — a beígért követet el is indította, Jurisics Miklós személyében, aki Linzból Krajna felé akart török területre érni, de Metlingben végig hiába várta a szükséges menlevelet.

A futárral küldött levél is elakadt, úgy hogy ennek július 23-i kelettel készült másodlatát Ferdinánd végül Hoberdanác zra bízta, aki azt át is adta a szultánnak, de persze minden eredmény nélkül.²¹

6.

A török szövetségről ugyan már sokan tudtak az országban, János mégis szükségesnek tartotta kiáltványban közhírré tenni, hogy aki neki ellensége, a szultánnak is ellensége. Térjen tehát mindenki az ő hűségére. Ugyanazon a napon: 1529. május 10-én adta ki ezt a kiáltványt, amikor a szultán Konstantinápolyból elindult.

A régi magyar határra július végén érkezett és augusztus 18-án ott állt táborával a mohácsi csatatéren, ahol három év előtt összezúzta a magyar király seregét. Most az egyik magyar király hódolni járult eléje, miután a másik: a hatalmas császár fivére, hiába próbált meg mindent, hogy leveleit és békét kérő követét eléje juttassa. Ebben benne van nemcsak az elmúlt három év, de a következő százötven esztendő egész története.

A kétszázezer főt számláló roppant török hadsereg aztán végighömpölygött azon az úton: a Duna jobbpartján, amely mindig népek országútja volt. Szeptember 8-án Buda alatt vonult el s tizenkét nap múlva Bécs falai előtt állt.

Az ostrom rövid volt és dicstelen. Száznegyvenegy napig tartott az út, amíg a sereg Bécs alá ért; az ostrom mindössze huszonkettőig. A hosszú út okozta kimerültség, a korán beköszöntött hideg a visszavonulást tanácsolták, pedig a város már csak néhány napig tarthatta volna magát.

Szulejmán valóban csak „látogatóban járt”. Mintha csupán megmutatni akarta volna kardjának fényét. Elmaradt azonban a méltó fogadtatás, amit a szultán Hoberdanácék útján a maga számára kért.

Egy halálra rémült, alig megerősített város leste gyenge falai mögül a török tábor keleti életét. Maga a meglátogatott házigazda már jóval az ostrom megkezdése előtt elmenekült.

Ugyanazzal a lázas sietséggel, amellyel az utolsó pillanatban a szultán kibékítését megkísérelte, megpróbálkozott a védekezés megszervezésével.

Annál kétségbeejtőbb lassúsággal gyülekeztek a Bécs felmentésére nagynehezen összeszedett seregek. A csehországi haderőnek október 28-án kellett volna Znaimban egyelőre még csak gyülekeznie, kereken két héttel azután, hogy a szultán háttal fordított Bécsnek.

Azok a seregek is, amelyek tényleg összejöttek, — bár létszámuk jóval nagyobb volt, mint az a haderő, amellyel II. Lajos olyan bátran felvette a küzdelmet — tétlenül, óvatos távolságban maradtak Bécestől. S amikor a szultán felszedte sátrait — megkönnyebbülten szétoszlottak.

Ha a szultánnak nem volt elég hatalma, hogy lesujtson — a római szent birodalomnak még arra sem volt ereje és elszántsága, hogy védekezzen. Ferdinánd a birodalom minden dicsőségével a háta mögött, előbb békét kérő levelek mögé akart bújni és megalázó feltételeket is elfogadott volna. A keresztény világ pedig tompa kábultsággal várta: mi fog következni.

De a veszedelem, amilyen fergetegesén jött, olyan váratlanul elvonult. Most tűnt ki először, hogy a birodalom keleti széle már túl esik azon a határon, ameddig elér az ozmánok hatalma és ahol még komoly veszélyt jelent.

A jövőre ebben sok tanulság rejlett, amit Bécsben le is vontak, de nem abban az értelemben, hogy az örökös tartományok előtt ezentúl megjelenő török erőkkal végezni is lehetne.

Az üldözésre nem gondolt senki. Ferdinánd csak akkor merészkedett megint elő, amikor a szultán már messze járt. Akkor sem a török gyengítése volt a cél, Magyarországból akart legalább akkora területet birtokba venni, amennyit éppen lehetett — glacisként az örökös tartományok védelmére.

Ferdinánd ezt egyáltalában nem titkolta. 1529. december 13-i előterjesztésében arra figyelmeztette az alsóausztriai rendeket, hogy a törökkel szemben Ausztria lett a határország.²² 1530 januárjában pedig az osztrák rendek gyűlésén Ferdinándék biztosai azt fejtegették, hogy Magyarországnak vagy legalább némely részének azért kell az osztrák főherceg vagy mindenesetre német fejedelem kezén maradnia, hogy *Ausztriát meg lehessen oltalmazni.*²³

A török hadjáratnak kétségkívül nem az volt a célja, hogy restituálja János Magyarországot. A szultán ugyan nem tartott meg magának semmit azon kívül, ami már úgyszólván török kézen volt, de nyilván azért nem, mert legalább egyelőre kényelmesebb volt Jánosra bízni Magyarországot, akit Ferdinánd törekvései úgyszólván az ő oldalára kényszerítettek. Amíg fennállt az ellenségeskedés a két király között, a szultánnak nem kellett attól tartania, hogy az ország kapui ne nyílnak meg előtte, valahányszor jönni akar. S egyelőre csak az volt a cél, hogy a kapuk tárva maradjanak anélkül, hogy ezért állandóan nagyobb katonai erőt kelljen tartani távol a török birodalom központjától és erőinek forrásától.

Bizonyosan volt ebben valami respektusféle is a magyar királyság még mindig feltételezett erejével szemben. A török még nem feledte el a Hunyadiak kardjának súlyát. Minek ellenséget csinálni a magyarokból, amikor Ferdinánd nem remélt barátokká avatja őket?

Buda és vele az ország tehát visszakerült János birtokába. Visszakapta a Szent Koronát is, amely véletlenül a török kezébe jutott.

A budai várban a szultán háromezer katonát hagyott János védelmére. És otthagytta neki Grittit, aki mint a török hadsereg élelmezője jött vele Magyarországra. Otthagytta tanácsadóként, mentorként vagy mint a portától kapott hatalom kezesét.

Itt volt a pillanat, amikor a Laskinak teljesített szolgálatakat, a török barátság megszerzését s az eredményes segítséget meg kellett hálálni Grittinek. János főkincstárnokká, helytartóává és egri püspökké nevezte ki, amit nyilván fogcsikorgatva néztek a magyar urak. A szultán arról természetesen nem gondoskodott, — miért is gondos-

kodott volna — hogy János hatalma az országban mindenütt szilárdan álljon.

A török hadjárat csak visszasegítette Jánost abba a helyzetbe, amelyet neki és embereinek kellett volna az ország egyesítésére kihasználniok.

Ez volt a török szövetség pozitív eredménye. A mérleg túlsó oldalára esett a pápai átok.

VII. Kelemen, aki már korábban kilépett a császár ellenségeinek sorából, 1529. december 31-én kétségkívül a két Habsburg-fivér kívánságára kiadta a kiátkozásról szóló bullát. A pápa előtt emelt vádak nem közölték előre Jánossal, hogy legalább védekezhetett volna, de az exkommunikációt sem hozták hivatalosan tudomására. Velence — a pápa hallgatólagos hozzájárulásával — a maga területein nem engedte kihirdetni, ami, tekintve a köztársaság és a porta viszonyát, még nem lett volna meglepő; de nem engedte meg a pápai bulla kihirdetését az angol király sem, ami arra vall, hogy a kiátkozás jogosságáról legalább is megoszlottak a vélemények.

Az exkommunikációnak nem is volt számbavehető politikai hatása.

Nagyobb súllyal esett a latba, hogy János hívei megint elmulasztották, hogy az ország nyugati részein lábat vessenek. Pedig erre bőven lett volna idejük, amíg a szultán Bécs felé vonult és a város alatt állt. Könnyelműen ráhagyták magukat a török védelmére. A holnappal nem törődtek.

Ferdinánd a maga érdekeinek védelmében kétségkívül sokkal fürgébb volt, mint János. Gyorsabban határozott és gyorsabban cselekedett.

Az elvonuló török sereg nyomát távolról követve, még októberben megjelent a két osztrák vezér: Salm és Katzianer, a tokaji és a szinai győző. A nyugati erősségek s velük együtt Trencsén, Eger és Kassa ismét Ferdinánd kezére kerültek. De a Buda felé vezető úton az osztrák erők ez-

úttal csak Esztergom váráig jutottak. December 10-én ott elakadt a rövidlélekzetű hadjárat.

A középső és a keleti részek a fővárossal János birtokában, a nyugati határsáv néhány északi várral Ferdinánd kezén —: az ország területén egyelőre így osztozott a két király.

Most már nem egymást váltogatva, de egyidejűleg, egymás mellett uralkodtak, ha ezt az anarchikus, polgárháborús állapotot „uralomnak“ lehetett nevezni. Mindegyik a másikból ígért és osztogatott, mindegyik a másik gyengítésére törekedett.

Nemcsak békekötések vonnak határokat két hatalom közé. Minden határvonalban két vagy több erő viszonya rajzolódik ki. Kitűzéséhez nem mindig kellenek kartografusok. Az igazi határ ott vonul el, ahová a két versengő hatalom kisugárzó ereje, háború idején —: kardjának vége elér.

Itt is a két király rendelkezésére állott erők viszonya szabta meg a határt. Az erők innen is, túl is, még többször változtak. Hol ide, hol oda hullámozott a kard élével meg-rajzolt „határ“. János birtokállománya lassan mégis elvált Ferdinándétól: a helyzet kezdett állandóbb formákat kapni.

8.

Sokszor mondták, hogy V. Károly a szerencse kegyeltje. Az itáliai háborúban a szerencse csakugyan megint rámosolygott. Még az 1528. év nyarán melléje álltak a Doriák, akiket megsértett a francia király rövidlátó gőgje. Ezzel megszűnt Nápoly blokádja. A járványoktól rémítően meg-
tizedelt francia ostromló sereg a tengerentúlról többé nem kaphatott utánpótlást s augusztus 30-án megadta magát a császáriaknak.

A francia király azt hitte, Észak-Itáliában még javíthat a helyzeten. Újból megpróbálkozott Milánó megszerzésével. Ez a város volt a félsziget birtokának kulcsa s minden itáliai háború végső célja. De ez a vállalkozás is kudarc-al járt. Saint-Pol Milánó ellen küldött serege Landrianonál 1529. június 21-én megsemmisítő vereséget szenvedett.

Ez volt az utolsó kísérlet. A westminsteri szerződésről kiderült, hogy nem más, mint írott malaszt. Az angol segítségre nem lehetett tovább várni. Az Itália fölötti uralomért több mint negyedszázad óta folyó küzdelemnek ez a szakasza is lejátszódott.

Mindezt Párizsban már korábban megértették s mintha az asszonyi bölcseségnek kellett volna segítségül jönnie, már 1529 áprilisában megindultak a tárgyalások a császár nagynénje: a németalföldi régensnő és a francia király anyja között. Augusztus 5-én megkötötték a cambrai-i békét. A francia király olyan békét kapott, amilyent adtak neki. Nem csoda, hogy teljesen elfeledkezett arról az ígéretéről, hogy iparkodni fog a békébe a magyar ügy rendezését is belefoglalni. Igaz, hogy erre lehetőség sem volt többé, mert a török hadjárat megindításával a helyzet közben lényegesen megváltozott.

A cambrai-i béke napján az angol királlyal is kibékült a császár.

A pápával már korábban: az 1529. június 29-én kötött barcelonai egyezményben helyreállította az egyetértést. Végül utolsónak 1529. december 23-án Velence is békét kötött V. Károllyal és Ferdinánddal.

Az itáliai háború tehát a császár tökéletes győzelmével véget ért s ugyanakkor elvonult az a veszély is, amit a keleti részekben még nemrég Szulejmán támadása jelentett.

V. Károly sohasem látszott olyan erősnek, hatalma olyan megingathatatatlannak, mint 1530-ban. Az év február

24-én Bolognában végrehajtott császári koronázás ezt ünnepelesen kifejezésre is juttatta.

Azt lehetett volna gondolni, hogy most végre valóban a törökökre kerül a sor. Az óvatos császár azonban úgy látta, hogy erre még nem érkezett el az idő.

1530. január 11-én azt írta fivérének: „Saját erőnket nem tartom elégnak a törökkel szemben.“ Véleménye szerint legjobb lenne fegyverszünetet kötni. „Titokban kellene írni“ s tudatni a szultánnal, hogy „ha semmit sem kíván a kereszténység kárára“, akkor Ferdinánd szívesen tart vele barátságot. Nyíltan azonban nem kellene békét kérni, ami csak elárulná a töröknek, hogy „szükségünk van a békére“. S akkor lehet, hogy éppen e miatt fog visszafordulni vagy ... másutt fog támadni, „ez pedig csak engem érhet“ — aggodalmaskodik a császár.²⁴

Ferdinánd megnyugtatta, hogy ha Károly szolgálatában és az ő támogatása érdekében el kellene mindent veszítenie, amit Isten neki adott, legyen a császár meggyőződve, hogy ezt is megtenné. Ne féljen tehát, hogy Ferdinánd békülése miatt reá hárulna a teher, „mert nem békülnék az Ön rovására“ — írja önérzettel.²⁵

Az év májusában Innsbruckban — ahol az augsburgi birodalmi gyűlésre indulóban együtt volt a két fivér — végül mégis úgy határoztak, hogy Ferdinánd nevében követeket küldenek Konstantinápolyba.

Juristics Miklós és Lamberg József részére — ez volt a két kiszemelt követ — 1530. május 27-én készült el az utasítás.²⁶

Fontos ezt leszögezni, mert annak bizonyítéka van benne, hogy a császárt nem az augsburgi birodalmi gyűlés fejleményei tartották vissza a török elleni hadjárattól. A császár már a birodalmi gyűlés megkezdése előtt békét akart a törökkel, még fivérért terhelő áldozatok árán is.

Viszont az is igaz, hogy a június 20-án megkezdődött birodalmi gyűlésen a császár elsősorban a török elleni védekezés ügyét ajánlotta a rendek figyelmébe. Beszélt arról, hogy az 1521. évi wormszi, az 1522. és 1524. évi nürnbergi birodalmi gyűlésre kiküldött magyar követek jóslatai milyen gyorsan teljesültek; hogy a török rátette lábát a kereszténység legutolsó védbástyájára s olyan sereggel, amilyent „az Isten ostorának nevezett Attila óta nem látott a világ“, Bécsset is megostromolta. Itt van az ideje, hogy a hiányos „gyorssegélynek nevezett, de még így is egészen soha nem teljesített“ támogatás helyett komoly ellenállásra készüljenek a rendek.²⁷

A birodalmi gyűlés azonban a török veszély ügyét az úgynevezett előkészítő bizottságra toltá át s a rendek mindjárt belekezdtek a vallásújítás kérdésének megvitatásába. A közel november végéig elhúzódott gyűlést a Confessio Augustana és Campeggi Confutatio-ja körül mindjobban kiélesedő vita töltötte ki. Végül is a protestáns fejedelmek és rendek otthagyták a gyűlést. A visszamaradt katolikus többség erélyes rendszabályokra hatalmazta fel a császárt a hitújítók ellen. A birodalmi rendek között fennállott közösség ezzel szétszakadt s ennek következményeként a katolikus rendek megszavazta töröksegély megint csak üres ígéretté vált.

Ugyanabban az évben, amelyben a császár Itáliában végre szilárdan lábat vetett, Németországban billent meg hatalmi állása s következményeiben soha jóvá nem tehető módon a császárság szembekerült a németbirodalmi rendek tekintélyes részével. A török hadjárat most már csakugyan lehetetlenné vált.

A császár mintha előre látta volna ezeket a fejleményeket. Ferdinánd követei október 17-én, tehát még jóval az augsburgi birodalmi gyűlés befejezése előtt, megérkeztek Konstantinápolyba.

VERSENYFUTÁS A SZULTÁN KEGYÉÉRT

Azzal a felhatalmazással jöttek, hogy tekintélyes évdíj fizetésének kötelezettsége mellett békét köthetnek, ha a szultán Ferdinándnak szabadkezet hagy Magyarországon. Igazán nem rajtuk múlt, hogy az év végén eredmény nélkül hagyták el a portát.

A szultán válaszát a felajánlott barátságra 1531. február 23-án kapta meg Ferdinánd. Szulejmán ebben a válaszban most már azt vitatja, hogy nemcsak Magyarország, hanem Németország is az övé. Mert Bécs alól csak a tél miatt jött el, de vidékét elpusztította s „ha ilyen nagy császár valamely földet taposott, igazságos, hogy az övé legyen“.²⁸

HARMADIK FEJEZET

A) EGYEZKEDÉS ÉS CSATÁROZÁS

Ferdinándnak be kellett látnia, hogy a portán alkudozással nem szerezheti meg Magyarországot.

Megint a császár volt az, aki mindjárt levonta a sikertelen követküldés tanulságait. Azt tanácsolta öccsének, „igyekezzék minden lehető módon, akár a lengyel király közbenjárásával, akár egyébként, az egy lemondáson kívül bármilyen feltételek alatt, fegyverszünetet kötni a vajdával... újabb követséget küldeni a portára haszталannak látja, az után a válasz után, amit a török adott“.¹

János udvarában nem idegenkedtek a közvetlen tárgyalásoktól. Itt is, ott is felderengett az a belátás, hogy a magyar kérdést talán mégis a két király között kellene rendezni.

A gondolatnak először Várday Pál esztergomi érsek adott hangot 1530. január 25-én Szalaházyhoz, Ferdinánd magyar kancellárjához intézett levelében. Azt írta, hogy János hívei az ő (Várday) tanácsára és figyelmeztetésére hajlandók Ferdinánd embereivel megtárgyalni, hogyan lehetne az országot a teljes elpusztulástól megmenteni. Mindnyájan az ország javát akarják s őszinte jószándékkal keresnének megoldást arra, hogy „a két király alatt“ megtartsák hazájukat.²

A javaslat hamarosan testet öltött. Közbenjárókban sem volt hiány. A lengyel király és György szász herceg szívesen bábáskodtak a kibékülés előkészítésén, nehogy

Ferdinánd és János ellenségeskedése megint Európa nyakára hozza a szultán seregét.

Elyben János is, Ferdinánd is kész volt egyezkedni. Ferdinánd azért, mert erejét és érdeklődését most elsősorban a birodalom belső ügyei és római királlyá választásának előkészítése kötötték le. Csehországban is nehézségei támadtak. Tekintélye ott is megingott, csakúgy, mint Magyarországon, a szapora portai követjárás miatt. Ki bízhatott volna benne, hogy megvédi a töröktől, amikor a portánál folyton békéért esdekelt?

János viszont, aki valósággal „szegény ember módjára“ élt Budán s akinek a királyságban nem sok öröme lehetett, nyilván szívesen látta volna, ha végre békét teremthet. Nála azonban volt egy nehézség, amit be is vallott nyíltan. Nem tagadta, hogy neki a tárgyalásokhoz a porta hozzájárulására is szüksége van; a szultán háta mögött és előzetes tudomása nélkül nem paktálhat.³

A portának úgy látszik nem volt kifogása, mert 1530 júniusában már a tárgyalások helyét is kitűzték, először Breslauba, de mivel János nem akart ellenfelének területén alkudozni, utóbb közös egyetértéssel Posent választották.

De az egyezkedés szándéka mégsem lehetett egészen őszinte.

A nemzetközi politika szegényes fegyvertárában tulajdonképpen nincsen csak két használható eszköz —: a kard és a negociálás. Ezúttal úgy látszik mindkét oldalon egyszerre mindkettővel élni akartak. Karddal nyomatékot adni a diplomaták szavának s a tárgyalásztalnál mindjárt érvényesíteni azt, amit az utolsó pillanatban fegyverrel még megszerezhetnek.

Nem lehet megállapítani, melyik oldalon kezdték a politikai eszközök együttes alkalmazásának ezt a furcsa módszerét. Valószínűleg Budán is, Bécsben is egyformán arra gondoltak: miért ne használnák ki a béketárgyalások

reményében elringatott ellenféllel szemben a váratlan támadás okozta meglepetés előnyét.

Vannak adatok arra, hogy az Ausztriában tartott spanyol gyalogság készülődése riasztotta meg Jánost s ezért hívta segítségül a szendrői basát, aki huszonötezer emberével 1530 augusztus végén⁴ jött át magyar területre. Tény az, hogy Ferdinánd már augusztus 2-án parancsot adott Roggendorf Vilmosnak, hogy induljon előbb Esztergom, majd Buda ellen. A sereg vezére még díjat is tűzött ki a budai király fejére, akivel pedig ura: Ferdinánd ugyanakkor kész volt „békésen egyezkedni“.⁵

Az álnokság egyik oldalon sem hozott sikert.

János Petrovics Pétert adta a szendrői basa mellé, akinek azt a feladatot szánta, dúlja fel Ausztria és Morvaország keleti részét, amely a legutolsó török hadjárat idején ment maradt a pusztítástól. Thurzó Elek azonban a Vágnál útját állta Mehemet bég seregének, amely erre a folyón innen eső területen kárpótolta magát. Itt rabolt és fosztogatott s végül sokezer magyar fogollyal takarodott ki az országból. János király keservesen megbánta ezt a segítségkérést; a portánál is panaszkodott miatta, de a történeteken többé nem tudott változtatni.

A török sereg már nem volt az országban, amikor valóban szükség lett volna rá, amikor — október 31-én — Esztergom várának megvétele után Roggendorf csapataival megjelent Buda alatt s megkezdte a vár ostromát.

Az eredményes védelemre nem volt sok kilátás, a kishitű János már-már megint menekülni akart, de emberei ezúttal nem engedték.

Nem engedték a magyar urak, de nem engedte Gritti sem, aki nemrég jött meg Konstantinápolyból tulajdonképpen azért, hogy a poseni tárgyalásokon résztvegyen, vagy figyelemmel kísérje az egyezkedés menetét, de amikor látta, mi fogor kockán, Budán maradt, hogy karddal is helyt álljon

azért az országért, amit álmaiban talán már magának szánt. Gritti nem volt mindennapi ember. Rikító folt a kor tarka és változatos képén. A doge fia, — de egészen mégsem az. Görög rabszolgalány anyja miatt nem kerülhetett bele a patríciusok aranykönyvébe. Velence még otthont sem adott neki. Konstantinápolyban élt, a törökök között, akiknek a szemében végig a tisztátlan gyaúr maradt, — távol honfitársaitól, akik alig leplezett gyanúval nézték. Nem volt hazája s ezért nem volt hite sem. Úgy gondolta, mindent merhet, mindent vállalhat és mindent megtagadhat. Csak önmagához és álmaihoz kell hűnek maradnia. Pedig micsoda indulatok és vágyak birkóztak benne olyan akadályokkal, amelyeket az élet állított eléje. Kalmár volt, mestersége a számvetés. Azzal kereskedett, amiből fejedelmek koronája készül: arannyal és drágakövekkel. De nem vetett meg semmi üzletet. Volt hadseregszállító, adó- és vámbérlő. Adott és vett, s azt hitte, államok és népek sorsával is így lehet kereskedni, lehet hatalmat és dicsőséget vásárolni, olyan szerepet kialakítani, amilyent azok játszanak, akiket népek élére állít végzetük. Ionus bég, a portai tolmács azt mondta róla —: „Grittinek az a baja, hogy egyszerre akar kalmár és nagyúr lenni.“ Barátkozott a szultánnal és a nagyvezérrel, de ezek úgy beszéltek róla, mint a rabszolgájukról. Sokan gyűlölték, de még többen keresték a kegyét. Talán maga is érezte mindezt, ezért sötét arcán a gőg és valami furcsa bánat. Vagy sorsának árnyéka volna? Életrajzírója szerint sok mindennel lehet vádolni, de azt, hogy gyáva lett volna, senki sem állíthatja.⁶

Ezt mutatta meg Buda védelménél, amelynek ő volt a lelke, s amiért „jutalmul“ a tehetetlen király később formálisan megosztotta vele uralkodói hatalmát s kinevezte maga mellé az ország kormányzójává. S hogy az anyagiakban se legyen hiány, még a máramarosi sóbányák jövedelmét is neki biztosította.

Ilyenre csak ez a tébolyodott korszak adott példát, hogy egy idegen kalandor kiköveteli magának — mert hiszen nyilván ez történt — azt az állami méltóságot, amelyből már csak egyetlen lépés a legfőbb hatalom ormáig. Mentől mélyebbre sülyedt az ország, annál magasabbra emelkedett a velencei kalandor, aki íme most megvédte a királyság fővárosát: Budát.

Mert a vár állta az ostromot, amit Roggendorfnak december 23-án arra a hírre végre is abba kellett hagyni, hogy délről közeledik a szendrői basa felmentő serege. De az ostromló csapatokat addig megtizedelte fegyver és betegség.

Így hozott Ferdinándnak is kudarcot a hadi vállalkozás, mialatt megbízottai Posenben egyezkedni próbáltak János követivel.

Az adott körülmények között nem az a meglepő, hogy a tárgyalások nem vezettek eredményre, hanem az, hogy a két király megbízottai egyáltalában tovább tárgyaltak.

János követi azt az álláspontot képviselték —: bocsássa vissza Ferdinánd a birtokában levő területeket, ezzel szemben tartsa meg a magyar király címét és a trónöröklés jogát arra az esetre, ha János fiutód nélkül halna meg; s szálljon reá már most minden váltság nélkül Morvaország, Szilézia és Lausitz.

Az osztrák megbízottak viszont azt kívánták, maradjanak meg uruk kezén az eddig birtokba vett területek, amivel szemben Ferdinánd hajlandó lett volna elismerni János birtokállományát. Azt is megcsillogtatták, hogy később nagyobb váltságösszegért a nyugati területeket visszaadná — ami persze nem lehetett őszinte.

A salamoni ítélet bölcsesége szerint most megmutatkozott, ki vallja igazán magának az országot. János az egész, egységes terület tulajdonához ragaszkodott, Ferdinánd az ország megosztásának elvén állott. Csak azt akarta megtar-

tani, ami a kezében volt. Hovatovább ez lett egész magyar politikájának alapja.

A két álláspontot nem lehetett összeegyeztetni, s a tárgyalások minden eredmény nélkül értek volna véget, ha a lengyel király és a szász herceg megbízottai nem iparkodnak mégis annyit kimódolni, hogy a felek legalább fegyverszünetet kössenek.

Még folyt Buda ostroma, amikor Ferdinánd a fegyverszünet megkötéséhez a maga részéről hozzájárult. János megint a porta beleegyezését kérte, s amikor ez megérkezett, előbb három hónapra, majd Visegrádon egy évre létrejött az első fegyverszünet a két király között.

Nem annak van jelentősége, hogy fegyverszünetet kötöttek, mert az, amit ez a szó jelent, tulajdonképpen be sem következett. A harc hol itt, hol ott lángolt fel újra, s ha valamit birtokba lehetett venni, a visegrádi kötés nem állta útját. De az egyezményt az ország területi megosztásának alapján kötötték, azaz úgy, hogy mindegyik fél elismeri, hogy a másik állami hatalmat gyakorol (adót szed, bíraskodik stb.) azon a területen, amely birtokában van.

Itt a fordulópont az ország életében: a végzetes törés az állam területi egységén. S még valami. Konstantinápolyban felfigyeltek arra, hogy Ferdinánd újra kinyújtotta kezét Buda után. Ettől fogva úgy érezték a portán, hogy ez a vár: minden dunavölgyi hadjárat kulcsa, nincsen biztonságban a császáriak elől.

A budai ostrom Ferdinándnak nem hozott babért, de része volt abban, hogy a szultánban megérlelődjék az az elhatározás, hogy a várra ő maga tegye rá a kezét.

B) FELOCSÚDÓ NEMZET

I.

A Visegrádon kötött fegyverszünet az első megállapodás, amely számot vet az ország területi megosztásának tényével.

Erre mégis megmozdult a nemzet lelkiismerete.

A szétszakadt országban a polgárháború tépte sebeken túl tovább élt a nemzeti egység. A rendek a két király táborában megoszolva is tudták, érezték, hogy összetartoznak.

A rendi közösségben élő nemzet most maga indult meg, hogy megkeresse azt a módot, ahogyan jóvá lehetne tenni mindazt, ami Mohács óta történt.

A közösséget alkotó és fenntartó erők ott is folytonos működésben vannak, ahol tiszta fej és erős kéz vezeti az államot. Ezek az erők kísérik, alátámasztják, hordozzák a fejedelem elhatározásait. Működésük hatása olyan, mint a lendítő keréké, amely a gépet a megadott irányban egyenletes mozgásban tartja. Ilyenkor a szellem és a készségesen engedelmessé tett kettősségében játszódik le a közösségi élet.

De ha a fejedelem bölcsesége, bátorsága és elhatározottsága csődöt mond, akkor magának a nemzetnek kell megtalálnia a kivezető utat. Az egészséges közösség életösszönére hárul a kezdeményezés és irányadás feladata is.

A nemzetvezetés ilyen kríziseinek az idején rendszerint a szenvedélyeké a szó, kirobbanó hatásuk s érvényesülésük formája: a forradalom.

Az 1530 után felébredt életösszön jelentkezésében az indulatoknak alig jutott szerep. A fáradtság jele ez, amint hogy megmozdulása nem is hozott eredményt; mégis azt mutatta, hogy a rendekben élt a nemzeti egység tudata,

helyesebben: az egység helyreállításának cselekvésben is megnyilatkozó szándéka.

Ezért érdemel különös figyelmet az az 1531. március 6-án Babocsán, Báthory György várkastélyában megindult mozgalom, amelyben János és Ferdinánd hívei egyformán vettek részt, hogy kimódolják, hogyan menthetnék és védhetnék meg hazájukat a fenyegető pusztulástól.

Bár a rendek összefogása sikertelen maradt s gyenge erejét az egyéni önzés is megpróbálta vitorlájába fogni, ezen át legalább belepillanthatunk a közvélemény alakulásába és működésben láthatjuk azokat az erőket, amelyek részt vesznek formálásában.

1531. március elejétől egy éven át egymást követik a tanácskozások és országos gyűlések: Bélaváron (1531. március 20), Zákányban (1531. november), Kenesén (1532. január), Varasdon (1532. február), Berenhidán (1532. március 12), ahol mindenütt azt vitatják a hol kisebb, hol tekintélyes számban összejött rendek, hogyan lehetne helyreállítani a nemzet egységét.

Láttuk, hogy Várday Pál, esztergomi prímás még azt hitte, helyre lehet állítani a nemzet egységét a két király alatt. A rendek politikai ösztöne nagyobb. Ők belátják, hogy ebben a kettősségben van minden baj forrása s hogy legelőször ezt kellene megszüntetni.

Minden egyes tanácskozáson, kivétel nélkül az az álláspont érvényesül, hogy az országot egészben vagy az egyik, vagy a másik király gondjára kell bízni s a másiktól meg kell szabadulni. Legyen Ferdinánd a király, ha az ország megvédésére olyan bizonyosságot tud adni, hogy azt a rendek „mintegy saját szemükkel láthassák“ (quam pene ipsis videant oculis).⁷ Azt hangoztatják, hogy többé nem elégszenek meg szóbeli vagy írott ígérettel, amiben eddig bőven volt részük. Látni és „mintegy kézzel fogni“ akarják a szükséges segítséget, ami nem lehet kevesebb,

mint legalább huszonháromezer fegyveres a határszéli erősegekbe és húsz ezer magyar katona zsoldjának biztosítása. Kikötik, hogy a sereg főleg magyar zsoldosokból álljon, „mert a magyarok inkább, mint más nemzetek harcosai alkalmasak a török elleni háborúra“.⁸ Ha Ferdinánd ezt a császárral és a birodalmi s más keresztény fejedelmekkel együtt előállítja, akkor neki hódolnak, de ha nem, „kénytelenek más eszközt keresni, nehogy az ország és maguk is mindannyian elveszenek“. Még Ferdinánd magyar tanácsosai is így ítélik meg a helyzetet, ha nem is merik ezt az álláspontot urukkal szemben teljes határozottsággal képviselni. Amikor Ferdinánd vélemény nyilvánításra hívja fel őket, a prágai, pozsonyi, bécsi megbeszéléseken s írásos jelentéseikben egyáltalán nem titkolták előtte, hogy az egész nemzet cselekvést és nem szavakat vár tőle s hogy ügye vékony szálon függ, ha nem gondoskodik kellőképpen az ország határos védelméről. („Rem Majestatis Vestre nisi mature providerit bono consilio, pendere tenui admodum filo.“)⁹

Jánossal szemben az a követelés: mondja meg, miképpen tudja és akarja megvédeni az országot? Ha a véghelyeket, Belgrádot kivéve, visszaszerzi, s biztosítékot kap a töröktől, hogy többé nem támad, akkor a rendek mindnyájan készek hozzá csatlakozni, különben másként gondoskodnak védelmükről.¹⁰

Ha egyik király sem tudja a vele szemben támasztott követelést a kívánt módon teljesíteni, akkor a rendek a törökkel lépnek alkuba, mert „jobb holnap elveszni, mint ma“ („melius est enim nobis cras perire quam hodie“).¹¹

Ügyszólván minden megbeszélésnek ez a visszatérő refrainje. Persze üres fogadkozás, amiből nem lesz semmi, de mégis jellemző módon nyilvánul meg benne az egész nemzet gondolkodása.

A közfelfogást cselekvéssé váltani — ehhez csak a megfelelő ember kellett volna. Ha akad olyan egyéniség, aki, kellő tekintéllyel, a hatalom bizonyos eszközeinek a birtokában az élre mer ugrani s a maga akarata szerint hajlítja a már kialakult helyzetet, akkor a nemzet s vele az ország területének egységét ebben a pillanatban talán még meg lehetett volna menteni. Az egyesítés erkölcsi feltételei akkor még adva voltak; legalább abban az értelemben, hogy úgyszólván mindenki érezte az egyesülés szükségességét s kívánta megvalósítását. Mindenki tisztában volt vele, hogy a két király kormányzási kísérletei csődöt mondtak s tőlük nincs mit remélni. A tárgyi feltételek megteremtése annak a feladata lett volna, aki a vezetés felelősségét erős kézzel magához meri ragadni.

Ez az egyéniség azonban hiányzott. Fráter György még János udvarában várta az idők elkövetkezését. A tonzurás fejről még hiányzott a tekintély glóriája s a fehér kámza alatt rejtőző roppant akaratot előbb még meg kellett ismerni. Utóbb is az volt a nehézsége, hogy idegen, gyökértelen embernek nézték. Politikát még a rendi világban is csak az csinálhat, akinek a neve jelent valamit s aki már magával hozza kapcsolatait azokhoz, akiket vezetni akar.

Azok pedig, akiknek megfordult a fejében, hogy török segítséggel élre állnak, sem a képességek, sem a bátorság mérlegén nem voltak arra valóak.

Perényi Péter csak játszott a gondolattal, hogy majd ő teszi fejére Szent István koronáját. Szívében valószínűleg felébredt a kívánság, de hiányzott az akarat, amely megérzi a pillanat parancsát és aszerint cselekszik. Pedig a hatalmas, gazdag erdélyi vajda mellé sokan odaálltak volna. Spurfogel 1531 májusában kiadott szepesi krónikája azt írja: „plurima autem pars favet Petro Perényi dicens quod possit facere pacem cum Turca“.

Gritti volt a másik önjelölt, de róla még a megvásároltak is tudták, hogy nem a nemzet ügyével, csak a vagyon és hatalomszerzés lehetőségeivel köti össze sorsát.

Voltak, akik a lengyel királyra gondoltak. Arra nincsen adat: tudott-e erről Zsigmond, aki Mohács után még szívesen vette volna, s el is várta, hogy neki ajánlják fel a koronát. Az azóta eltelt öt év eseményei bizonyosan nem tartották benne ébren ezt a kívánságot. Mit csinált volna a kétfelől fenyegetett, polgárháborúba fulladt országgal? S mit várhattak volna a rendek az idegenben élő, jóindulatú, de mindig óvatosan meggondolt királytól, akit családja magyar trónra került tagjainak emléke sem tehetett népszerűvé. Zsigmond akkor különben is már a családi kapcsolatok szálait fonta a Habsburgokhoz, a kétes értékű magyar koronáért nyilván nem lett volna hajlandó szembe fordulni velük.

Az, hogy neve felmerült, csak a kétségbeesett tanácsalanság jele, éppen úgy, mint az a hír, amivel egyik híve ijesztgette Ferdinándot, hogy a magyarok köztársaság alakítására gondolnak.¹²

Mindez azt bizonyítja, hogy a közhangulat érett volt minden változás elfogadására. A dolgok folyékonyra vált rendjét könnyű lett volna más formákba önteni.

A jószándék, az együttműködés őszinte vágya nem hiányzott. Szinte megható olvasmány a Bélaváron összegyűlt nemesek levele, amellyel 1531. május 18-ára Veszprémbe országgyűlésre hívták össze a rendeket, arra a gyűlésre, amely a két ellenkirály ebben megegyező intézkedéseinek eredményeként sohasem ült össze.

„Mindnyájan jól tudjuk — írták —, hogy hazánk, amelyet egykor a világ minden nemzete megbecsült, a mai veszélyes időkben milyen bajok között vergődik s mindenfelől részekre szaggatva, felosztva és lesújtva már-már vég-

veszélybe jutott. Ezért, ha hamarosan nem teszünk meg mindent fenntartására, rövidesen megmaradt részeiben is elpusztul. Miként egykor egyesség és összetartás szerezte meg és tartotta fenn ezt a hazát, ezentúl is csak összefogás, egyetértés és kölcsönös szeretet őrizheti meg mostani és jövőendő bajaiban. Mi, akik szeretjük keresztény hitünket, hazánkat és boldogulásunkat, azért gyűltünk össze Bélavár városában..., hogy a magyar nemzetnek, amelyet a pártoskodás és polgárháborúk már majdnem tönkre tettek, visszaadjuk egységét és közös hazánkat megmenthessük. Hogy pedig ez az üdvös elhatározásunk, amelynek célja valamennyiünk boldogulása és hazánk megmentése, jó eredményre vezessen és szilárd alapokat teremtsen, valamennyien elhatároztuk, hogy... az ország uraival és nemesseivel, valamint az elszakított részek lakosaival... a testvéri szeretet, kölcsönös megértés és egyetértés megerősítéséről tárgyaljunk. Ezért kérünk és felhívunk benneteket a jó Isten és a Boldogságos Szűz Mária szeretetére, hogy ha kedves előtetek közös hazánk java, küldjétek el polgártársaitokat, ... hogy félretéve minden gyűlöletet, ellenségeskedést, pártviszályt, mások birtokainak megkínását és megszerzését, egyedül Isten és országunk jövő nyugalmat tartva szem előtt... mindenki szabad akaratát meghagyva csak arról tárgyaljunk, ami kölcsönös megegyezésre, e magyar nemzet egységére, a haza védelmére és hitünk fenntartására vonatkozik.¹³

Ezt ismételtették, erről tanácskoztak minden gyűlésen. Nem kímélték a két királyt, vádat emeltek ellenük s egyenesen őket tették felelőssé az ország állapotáért. Gyakorlati gondolat, végrehajtható terv azonban nem született ezeken a tanácskozásokon. Igaza volt annak a névtelen köznemesnek, aki már a bélavári gyűlésen azt sürgette: értekezzenek inkább az eszközök felől, amivel az országon segíteni lehetne.¹⁴

A hozzászólásokból annyi mindenesetre kiderült, hogy a rendek többsége leszámolt azzal, hogy a török elleni védelemre nyugatról nem kaphatnak megfelelő segítséget s hogy ezért okosabb volna a törökkel megegyezni s az országot egészben a porta védelme alá helyezni.

Ez derült ki a Ferdinánd pártján álló Perényi Péter bélavári beszédéből, aminek a jelentőségén nem változtat az, hogy így akarta a maga útját egyengetni a főhatalom felé.

Amikor a kenesei gyűlésen Laski leveléből ismét meghallották azt, amit a hírek mindenfelől megerősítettek, hogy Ferdinándnak a német birodalom fejedelmei is ellenségei s az „egész világon nincsen más támasza, mint a császár, de ez sem segíthet, mert a franciákkal ismét háborúra készül“, — úgy látszott, valóban nincsen más megoldás, mint a török szövetség. Még Ferdinánd pártjának körében sem volt ez népszerűtlen.

A realista Nádasdy Tamás, akkor még János pártján, világosan megmondta, hogyan kellene levonni a helyzetből adódó következményeket. Szerinte a vég helyek visszaszerzését Ferdinándtól nem lehet várni, mert hadereje elégtelen. János azonban békés úton elérheti. Nem marad más hátra, mint Jánost fogadni királyul, Ferdinándot pedig azzal kényszeríteni a békére, hogy hadat küldenek Ausztria és Stíria pusztítására. Ez legalább gyakorlati tanács volt.

A gyűlésező rendektől azonban nem telt más elhatározás, mint az, hogy deputációkat küldtek a két királyhoz azzal a kérdéssel: mondják meg, mit várhat tőlük a nemzet. A válasz persze mindig ugyanaz volt, biztatás és ígértetés.

A két királyt, különösen kezdetben, nyugtalanította a sűrű gyűlésezés. Hol az egyik, hol a másik, hol mindketten eltoltották híveiket attól, hogy a gyűléseken megjelenjenek. Jellemző, hogy a tilalomnak az 1531. május

18-ára Veszprémbe hirdetett gyűlés kivételével sohasem volt teljes foganatja.

Nagyobb eredménye volt a bécsi udvar megszokott eszközeinek. Ferdinánd biztosai minden egyes gyűlés meghirdetése után azt az utasítást kapták, „nyerjék meg az ellenpárt tagjait személyesen vagy más alkalmas egyének közvetítésével, rábeszéléssel és ígéretekkel, s lépjenek velük alkura“. Az egri püspök, Ferdinánd magyar kancellárja, megmondta aperte, „egy eszköz van, amellyel a rendekre hatni lehet: pénz és jutalom; ígéretekre kevesen hajtanak“. ¹⁵ Pempflinger még őszintébben beszélt azokról az ezer forintokról, amelyek szükségesek ahhoz, hogy be lehessen tömni az ellenkező véleményen levők száját („et essent alii mille floreni, cum quibus obstrueretur os clamantibus contraria“). ¹⁶

Ferdinánd biztosainak különösen a nyugtalan és izgága Török Bálintot és Bakics Pált kellett szem előtt tartaniok. Az volt az utasításuk, igyekezzenek ezt a két befolyásos főurat „igényeik kielégítésével“ szorosán Ferdinánd ügyéhez csatolni. Ugyanilyen feladat volt Nádasdy Tamás elterítése János hűségéről, ¹⁷ — ami egyelőre még nem sikerült.

A gyűlésező rendek végre belátták, hogy a sok tanácskozással nem mennek semmire. A nemzeti lelkiismeret felszálló galambját sikerült a vesztegetés aranyhálójába fogni.

A jó szándék, a sok fogadkozás és elhatározás kipufant, mint fáradt gőz, mert nem volt, aki erejét fel tudta volna használni.

János és Ferdinánd udvari embereinek azonban meg kellett érteniök, hogy a nemzet békét akar, ami az egyezkedési tárgyalások folytatásához kétségkívül hozzájárult. Mégis csak Várday Pálnak lett igaza, legalább abban, hogy a nemzet nem tudta a két királyt lerázni, ennek a kettőnek kellett tehát a nemzet hátán valahogy megegyeznie.

Az az év, amely ennek az egyezkedésnek a lelki felteleteit megteremtette, a változatos kor egyik legérdekesebb szakasza, mert a nemzeti élet mélyén egyébként elrejtve lejátszódó folyamatok tárulnak fel benne.

2.

Egyelőre nem lehetett komoly egyezkedésről szó, mert az idő megint viharosra fordult. Az 1531-re beígért török támadás ugyan elmaradt s hogy nem kerül rá sor, azt Ferdinánd már április végén tudta. De a protestáns rendek 1531. február 27-én Schmalkaldenben szövetséget kötöttek a Habsburg-fivérek és különösen az év elején római királlyá megválasztott Ferdinánd ellen. Török támadás esetén segítségük ára csak a vallásújítás kérdésének rendezése lehetett.

A sikertelen poseni tárgyalások után Ferdinánd különben megint inkább a szultánnal szeretett volna kibékülni. Miért ne próbálkozzék inkább a fejjel, amikor itt megvolt a remény, hogy esetleg János terhére békülhet!

1531. november 3-án újabb menlevélért küldött a szultánhoz. A dolog most már sürgössé vált, mert Saalfelden október 24-én a katolikus bajor hercegek is csatlakoztak a schmalkaldeniekhez.

Még nagyobb aggodalmat okozott, hogy 1531 végén már tudták Európában, hogy a perzsa szofi menlevelet kért követői részére a szultántól. Ez békét jelentett a török birodalom ázsiai szélein és háborút az európai határon. ¹⁸ Jogos volt a félelem, hogy a szultán a következő évben fogja beváltani azt, amivel 1530 végén fenyegetőzött.

A császár most is — szinte ellenmondást nem tűrő hangon — azt tanácsolta Ferdinándnak: kérjen haladéktalanul békét a szultántól. „Ajánljuk felségednek, hagyja meg követéinek szigorúan, hogy a szükséghez képest mindenbe belemenjenek, amit csak megadhatnak, kivéve a val-

lást és az állam jólétét, mert a keresztény uralkodóktól segílyt várni nem lehet. *Mi ketten gyengék vagyunk.* Ha ígérne is valaki segílyt, az eddigiekből eléggé láthatja Felséged, mennyi és mikor, vagy milyen feltételekkel jönne... úgy rendezze ügyeit Felséged, hogy *csak minden másnak megkísérlése után, a legvégső szükségétől kényszerítve,* kelljen mindenünket a nyilvános veszedelemnek kitenni a magunk és az egyetemes keresztény köztársaság kárára.¹⁹

Még egyelőre nem lehetett tudni, milyen irányból támad majd a szultán, aki az Algirban megfészkelte kalózfejedeleme: ²⁰ Chair-ed-din Barbarossa segítségével nagy hajóhadat szervezett s tengeren készült V. Károly ellen.²¹

Ferdinánd ezúttal is elkésett. 1532. január 29-én sürgette ugyan a kért menlevelet Huszref bégnél, — de hiába. Követei: Nogarola Lénárt és Lamberg József ott vártak a határon, míg május 3-án végre megérkezett a várva-várt menlevél, — de akkor már lejárt a fegyverszünet s a szultán seregével elindult Konstantinápolyból.

A követek május végén érkeztek Nisbe s két hét mulva ott volt a szultán is. Akármilyen furcsán hangzik: missziójuk teljesítésében ezúttal — legalább részben — segítségükre jött a francia diplomácia.

A francia király bölcsen tudta, hogy ha a szultán Bécsre és Bécsen át Németországra támad, akkor — legyen akármilyen vallási vagy egyéb ellentét a Habsburgok és a birodalmi rendek között — a német rendek mégis helyt fognak állni, mert a saját bőrük védelméről lesz szó. A Bécs ellen irányuló török támadás érdekközösséget teremt köztük s ezzel természetesen közelebb hozza a Habsburgokat és a protestáns német fejedelmeket, akik 1532. május 26-a óta a francia királynak is szövetségesei.²² Ez csökkenti a török hadjárat sikerének kilátásait, de Franciaország szempontjából azért is kedvezőtlen, mert megerősíti a Habsburgok helyzetét Németországban. A francia érdek

tehát nem az volt, hogy a szultán Németországot fenyegetse, hanem az, hogy közvetlenül V. Károly ellen támadjon Olaszországban, ahová a német rendek valószínűleg jóval kisebb buzgalommal küldenének — ha ugyan egyáltalán — segílyt.

A francia király portai követe, Rincon, akit betegsége egy ideig Ragusában visszatartott, július elején szintén megjelent a szultán táborában. A Charriere²³ munkájában közzétett iratok szerint az volt az utasítása, hogy a szultánt a háborúról lebeszélje; de valószínűleg csak abban az értelemben, hogy a török ne Bécs és Németország ellen támadjon. Nem tudni, mi része volt Rinconnak abban, hogy a szultán ezúttal nem a Duna-völgyi utat választotta Bécs felé, hanem Eszék felett elkanyarodott balra és egy ideig a Dráva jobbpartján, majd a hegyek vonulatának megfelelően északnak haladva akart Stiriába törni.

Nemcsak Bécs ostroma maradt el, de a török egyenesen elkerülte az összeütközést, aminek a magyarázatát valószínűleg ott kell keresni, hogy a szultán nyilván kellő időben megtudta, milyen hatalmas sereg vár reá a két Habsburg-fivér vezetése alatt Bécsújhelyen.²⁴ Távol az ázsiai erőforrásoktól a szultán sohasem vállalt nagyobb kockázatot s komoly ellenállás elől szívesebben kitért. Arra aligha gondolhatott, hogy a keresztény sereg harci készségétől nem kell félnie —: hogy a sereg nemcsak támadni nem mer, de feloszlik, sőt egyrésze egyenesen szétzüllik, mihelyt a török haderő Kőszeg huszonhárom napos ostroma után délnek kanyarodik.

Megint beigazolódtott, hogy a két birodalom: V. Károly és a szultán birodalmának erőkörei csak súrolják, de nem metszik egymást. Mindegyik respektálta a másikat, egyik sem volt olyan erős, hogy fel merte volna venni a másikkal a küzdelmet.

Kőszeg hősi ellenállásának idején egyébként a két birodalom tengeri hadereje összemérte erejét a görög vizeken. Itt a Doria vezetése alatt állott császári flotta maradt felül. Kőszeg falaira csak a szultán zászlaja került rá, török katonára nem tette be lábát a várba; a moreai félszigeten levő Koron várát azonban elfoglalták a spanyol zsoldosok.

A hadiesemények mellett kisebb jelentősége van annak, hogy Ferdinánd követei hogyan iparkodtak feladatukat teljesíteni a szultán táborában. Ferdinánd és a bécsi udvar gondolkodásába azonban belevilágít, hogy a követek a részükre készült írásos utasítás szerint milyen felhatalmazást kaptak. A császár nyomatékos tanácsának megfelelően Ferdinánd ezúttal csakugyan elment a végsőkig.

Az utasítás egész skálát szab meg az alkudozásra. Ha a szultán csak akkor volna hajlandó egyezkedni, ha az ország János kezén marad, akkor a követek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy amíg a vajda él, mint király uralkodik s megtartsa mindazt, ami birtokában van, s amit Ferdinánd még egy-két vár átengedésével kiegészítene. (Az utasítás Esztergomot említi.) Amennyiben szükséges, a további alkudozásnak a körül kellene folynia, még milyen várak és erősségek átengedésével lehetne a törököt kielégíteni. Itt azonban a követeknek ügyelniük kell arra, hogy a legjobb várak, amelyek megtartása a Ferdinánd uralma alatt álló országoknak és népeknek leginkább a szívén fekszik, „mert a közelben vannak s *mert ezek segítségével az örökös tartományok jobban és biztosabban védhetők meg*“, Ferdinánd birtokában maradjanak.²⁵ De ha a török mindenképen egész Magyarország átengedéséhez ragaszkodnék, akkor a követek ehhez is hozzájárulhatnak ugyanolyan váltságdíj ellenében, amilyent János felajánlott. Végül még a váltságdíj követelését is elejthetik, fenn kell azonban tartaniok Ferdinánd jogát a koronára és Jánosnak a magyar rendekkel együtt szoros kötelezettséget kell vállalnia, hogy

az átengedett várak és erősségek János halála után vissza fognak adni Ferdinándnak vagy utódainak és hogy ezekbe a várakba János csak Ferdinánd előzetes tudomása, jóváhagyása és megerősítése mellett nevezhet ki főembereket, akiknek szintén meg kell esküdniök, hogy a kezükre bízott erősségeket János halála után Ferdinánd rendelkezésére bocsátják.

Ferdinánd tehát hajlandó volt az egész országról lemondani, sőt bizonyos jogi biztosítékok s egyedül a koronára vonatkozó jogának fenntartása mellett még a birtokában levő várakat is kész volt átengedni. Nyilván nem helyezett másra súlyt, mint az örökös tartományok megvédéséhez szükséges nyugati várakra, illetőleg arra, hogy János halála után legalább ezeket visszakapja. Elvben tehát elfogadta azt a megoldást, amit János, Buda oktalan ostromának idején a poseni tárgyalásokon ajánlott. Ha akkor ebben megegyeznek, amihez kétségkívül a török is hozzájárult volna, akkor elmarad az 1532. évi török hadjárat s mindaz, ami közvetlenül megelőzte és követte. Magyarország és az osztrák örökös tartományokat mindenesetre meg lehetett volna ezzel kímélni attól a pusztítástól, amit a török hadak s utánuk a szétszéledő császári zsoldosok okoztak, akiknek „gyalázatos és irtózatoss“ kegyetlenkedései miatt Ferdinánd nem győz eléggé panaszkodni, azt írva nővérének, hogy „a törökök sem lehettek volna gonoszabbak“.²⁶

A hatalmas seregével az osztrák határ felé menetelő szultán számára természetesen már túlságosan késő volt a bécsi követek engedékenysége — talán nem is igen bízott őszinteségükben; de a porta urai nyilván felfigyeltek rá, s más okok mellett Ferdinándnak ez az ajánlata is arra indíthatta Ibrahim nagyvezért, hogy Kőszeg ostroma után a szultán békekészségét Jurisics tudomására hozza.

Amikor fosztogatva, dúlva elvonult a török, mindjárt szétfoszlott az a haderő, amit a német fejedelmek kifejezetten csak a német határ védelmére szavaztak meg s nem azért, hogy Ferdinánd ezzel Magyarországot megszerezze. A közel kilencvenezer főnyi hadseregből a császár mindössze nyolcezer olaszt volt hajlandó Ferdinánd rendelkezésére bocsátani. Volt még vagy ötezer embere, azok, akiket a tiroli grófság állított, de ezek is csak félhónapra kapták meg zsoldjukat. Az olaszokkal pedig semmit sem lehetett kezdeni. Csak akkor kerülhetett volna sor Magyarország elfoglalására, ha előbb a török sereg erejét sikerült volna megtörni s a birodalmi haderő a győzelem hevében a déli magyar határok mögé üldözhetne volna a szultánt. Ferdinánd ezt remélte s azt hitte, még Belgrádot is vissza lehetett volna szerezni s mert nem így történt, azt írta nővérének, „alig hiszi, hogy egész életében még érhesse olyan öröm, amely ennek a csalódásnak a fájalmát valaha is feledtetni tudná vele.“²⁷

Az európai dráma színtere megint áttevődött keletről nyugatra, ahol V Károly terve új ellentétek magvait csíráztatta. A császár spanyol zsoldosai élén Itáliába ment: Bolognába, újabb találkozóra VII. Kelemen pápával. Vitte magával azt az olcsó dicsőséget, hogy a bécsújhelyi roppant keresztény sereg elől visszaretent a szultán s a császári hatalommal nem mérkőzhet senki Európában. Úgy hitte, most elérkezett az idő, hogy rendezze a vallásújítás kérdését. Arra akarta rávenni a pápát, hirdessen egyetemes zsinatot, amelyen — ha kell — majd császári szóval ki lehet egyenlíteni az ellentéteket, s a szükséghez képest módosítani lehet az egyház szervezetén.

A ki nem harcolt győzelem azonban csak látszatgyőzelem. Minden külső erő, amelynek segítségéhez szükség esetén folyamodni lehet, ébrentartja, sőt fokozza az el-

lentéteket az olyanok között, akik nem tudnak egyetértésre jutni. Amíg az ozmán hatalom érintetlen maradt s csak presztizsét érte erkölcsi kudarc, anélkül, hogy ereje valóban csökkent volna, az úgynevezett keresztény „közösségen“ belül sem a pápát, sem a protestáns fejedelmeket nem lehetett engedelmességre bírni, s mindig ott volt a francia király készen a császár ellen minden szövetkezésre.